

HİTİTLERDE YERALTI DÜNYASI¹

Fatma SEVİNÇ

Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Özet

M.Ö. 1650 yılında I.Hattuşili'nin önderliğinde Hattuşa (bugünkü Boğazköy) merkezli bir devlet kuran Hititler sonraki yüzyıllar boyunca Ön Asya'nın büyük bölümüne hâkim olmayı başarmışlardır. Siyasi ve askeri anlamdaki bu büyük başarılarının yanı sıra uygarlık alanında da bir sentez yaratmışlardır. Özellikle de M. Ö. 2. bin yıl Anadolu'sunda yaşayan diğer halkların inanç ve geleneklerinden etkilenmiş ve faydalanmışlardır. Bu halkların başında Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye bölgesinde varlığını sürdürmüş olan eski halklardan Hurriler yer alıyordu. Hurriler Hititlere yeni bir evren anlayışı başlatmışlardır. Hitit metinlerinden edindiğimiz bilgiye göre evren gökyüzü ve yeryüzü olarak ikili şekilde düşünülmektedir. Yeryüzü yeraltı dünyasını da kapsamaktadır. Ele aldığımız konu yeraltı dünyasıdır ve metinlerde genellikle "kirli" veya "karanlık/kara" kavramıyla tanımlanmaktadır. Yeraltı dünyası aynı zamanda ölümün ve ölümlerin diyarıdır. Fakat onunla bağlantı kurmanın zorunlu olduğu durumlar da söz konusudur. Bunlar yeraltına gönderilmesi gerektiği düşünülen "kirlilik" durumlarıdır. Böyle durumlarda yere bir çukur kazılır ve yeraltıyla ilişkiye geçilir.

ANAHTAR KELİMELELER

Hititler, Yeraltı, Yeraltı Tanrıları

¹ Bu çalışma, F. Sevinç, Hititlerde Ölümlere ve Yeraltı Tanrılarına Sunulan Kurbanlar, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007 temel alınarak hazırlanmıştır.

THE UNDERWORLD IN THE HITTITES

Fatma SEVİNÇ

Eskişehir Osmangazi University,
Faculty of Arts and Sciences

Abstract

Hittites, who founded a state centered at Hattusha (now Boğazköy) in 1650 B.C. by the leadership of Hattusili I, managed to control most of the Ancient Near East in the following centuries. In addition to their political and military achievements, they created a synthesis of civilization. In doing that, they were especially influenced by the belief and culture of other people living on Anatolia in second millennium B.C. Among these people were primarily the Hurrians who were living in southeast of Anatolia and North Syria. They gave to Hittites a new idea of universe.

According to information obtained from Hittite texts, the universe had a dual character consisting of sky and earth. The earth also comprised the underground. This research was related to the underground defined as “dirty” or “dark” in Hittite texts. Underground was also the land of the dead. But there were situations where it was necessary to make contact with underground in some conditions. These were the situations in which dirtiness needed to be sent to underground. In such situations, a pit was digged on the ground and communication with the underground was established.

KEY WORDS

Hittites, Underground, Underground Deities

1. Giriş

M.Ö.2. binyıl başlarından itibaren Anadolu'da görülmeye başlayan ve M.Ö. 1650 yılında I.Hattuşili (M. Ö. 1650–1620) liderliğinde Hattuşa (bugünkü Çorum ili sınırları içindeki Boğazköy) merkezli bir devlet kuran Hititler söz konusu binyıl boyunca Ön Asya'daki en etkili güçlerden biri olmuşlardır. Anadolu'nun yerli halkı olmayan Hititler merkezi bir güç oluşturuncaya kadar Anadolu'da uzun süreli bir egemenlik mücadelesi yaşarlar. Esasen I.Hattuşili ilk kralları olmamasına rağmen Hattuşa şehrinde tahta oturan ilk kral olarak bilinmektedir.

I.Hattuşili'nin icraatları Hitit Devleti'nin büyük bir imparatorluğa dönüşeceğinin ilk sinyallerini verir. Anadolu'yu hâkimiyeti altına almasının yanı sıra o dönem için jeopolitik açıdan en hassas ve önemli bölge olan Kuzey Suriye'ye oldukça etkili askeri seferler gerçekleştirir. Halefleri de bazı kesintileri göz ardı edersek onun askeri politikasının takipçisi olurlar (Hititlerin siyasi tarihi hakkında Gurney, 1990, 16–32). Hititlerin en büyük krallarından biri olan I. Şuppiliuma (M.Ö.1380–1340) dönemine gelindiğinde Hititler artık dönemin “süper” gücü Mısır'la rekabet edebilecek düzeye gelmişlerdir. Hitit-Mısır gerginliği, takip eden yıllarda büyük bir savaşın patlak vermesine neden olacak kadar artar ve sonunda M.Ö. 1285 yılında bugünkü Suriye-Lübnan sınırına yakın bir bölgede yer alan Kadeş'te büyük bir meydan savaşı gerçekleşir. Savaştan çok uzun bir süre sonra iki ülke arasında, şartları gümüş bir tablet üzerine akdedilen bir anlaşma gerçekleşir. Söz konusu “Gümüş Antlaşması” Hitit Kralı III. Hattuşili (M.Ö.1275–1250) ve Mısır Firavunu II. Ramses arasında karara bağlanmıştır. III. Hattuşili'nin eşi Kraliçe Puduhepa'nın da bu antlaşmaya mührünü bastığını özellikle belirtmek isteriz (Alp-Erkut, 2002). Puduhepa kendisinden önceki pek çok Hitit kraliçesi gibi Hurrilidir.

Hurri Ülkesi bugünkü Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Suriye bölgesine tekabül etmektedir. Hititlerin söz konusu bölgeyi ağırlık merkezi olarak uyguladıkları strateji, iki halkı birbirine yakınlıktır, Hurri kültürü Hitit uygarlığının önemli bir unsuru haline gelmiş ve Hurrili kadınlar Hitit sarayına girmiştir.

Hitit-Mısır Ebedi Barış Antlaşması'nı izleyen yıllarda Hitit Devleti varlığını korumayı başarsa da III. Hattuşili'den iki nesil sonra yıkılır. Özellikle M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısında Ön Asya'ya büyük ölçüde hâkim olmayı başarmış olan Hititler uygarlık alanında da -eski dünyanın mirasını benimseyerek ancak kendi kimliklerini ön plana çıkararak- önemli adımlar atmışlardır.

Eski Yakınoğu'nun kültürlerini kendi bünyelerine aldıkları konusundaki en iyi örnek Hitit dini inançlarındaki ve panteonundaki çeşitliliğidir. Hitit dini ve evren anlayışı konusu homojen bir nitelik arz etmemektedir.

Hititlerin hem yerli kültürlere ve inanışlara hem de topraklarına yeni kattıkları halkların kültür ve inanışlarına saygı göstermeleri, uyguladıkları askeri ve idari politikanın bir uzantısıdır. Bu politika kendilerinden önce Anadolu'da var olan yerel prenslikleri egemenlik altına alarak bölgede merkezi bir güç yaratmaktadır. Amaç bu olunca çok çeşitli kültür unsurları Hitit merkezi Hattuša'da yerini almıştır.

Özellikle Hurri bölgesine ait inançlar ve başka kültürel unsurlar hem Eski Hitit döneminden beri Hurri bölgesiyle kurulmuş olan bağlar sayesinde hem de Hurrili kraliçelerin de etkisiyle Hattuša'da kabul görmüştür. Çalışmamızın konusunu oluşturan yeraltı dünyası inanışı da Hurri kültür ve dini ile çok yakından ilgilidir.

2. Yeraltı Dünyası Kavramının Hitit Metinlerinde İfade Edilişi

Hitit metinlerinden yola çıkarak edindiğimiz bilgi, yeraltı dünyasının “karanlık”, “kirli” gibi sıfatlarla tanımlandığı ve orada yaşayan tanrılara da “eski tanrılar” veya “ikinci dereceden tanrılar” dendiğidir.

Hititçe *dankuiš daganzipaš* –veya Sümerce $GE_6-iš$ $KI-aš$ -, “karanlık yeryüzü” ya da Türkçe konuşma diline daha yakın bir ifadeyle “kara toprak”, yeraltı tanrılarının krallığını yansıtan ifadedir (Collins, 2002a, 224; Oettinger, 1990, 83).

Bununla birlikte *dankuiš daganzipaš* “kara toprak” deyimini çok daha derin ve farklı anlamları da barındırmaktadır. Toprağa “kara” denmesinin nedeni, onun rengini belirten bir sıfat olmaktan çok, yeraltının karanlık ve kasvetli niteliğine vurgu yapmak içindir. Yeraltı, karanlık ve kasvetli bir mekân olarak belirlenince orası sadece yeraltı tanrılarının krallığı olarak kalmamakta, her türlü kötülük ve olumsuzluğun büyü yoluyla sürgün edildiği bir ülke olmaktadır; ayrıca aşağıda ele alacağımız üzere sıradan ölümlüler de orada yaşamaktadırlar.

N. Oettinger, mevcut belgelerden yola çıkarak, Hititçe ve eski Yunanca edebi metinlerde kullanılan “kara toprak” ifadesinin, Hititçeye ya da Hint-Avrupa dillerine özgü bir deyim olmadığını, Eski Mezopotamya literatüründe de kullanılmadığını göstererek tamamen Hurrilerin buluşu olduğunu ispatlar; Hurriler aracılığıyla da Hititlere aynı zamanda güney Kilikya ve Fenike ile deniz yoluyla ilişki kurmuş olan eski Yunanlılara

M. Ö. 1. bin yılın başlarında geçmiş, onların edebi metinlerinde kullanılmıştır (Oettinger, 1990, 83–85).

Eski Yakınoğu halklarının hemen hepsinin inandığı, gökyüzü ve yeryüzünün daha ötesinde yerin altında daha başka bir dünya olduğu fikri Ugarit'de² bulunan Hurrice-Sümerce sözlüğün girişinde şu şekilde ifade edilmiştir (Haas, 1976, 198, dn 4; Haas, 1995, 2021):

turi = KI = “aşağı”

ašhu = AN = “yukarı”

Bu sözcükler -bir alt-üst ilişkisi belirtmesi açısından- Hititlerin dolayısıyla da Hurrilerin yeraltı düşüncesi için önemli bir temel oluşturur.

3. Eski Mezopotamya'da Yeraltı Dünyası İnancı, Hititlere Etkileri ve Farklılıklar

Yukarıda sözü edilen sözlük aslında iki ayrı coğrafyaya ait halkların birbiriyle sıkı ilişkisinin göstergesidir. Hititler ve Hurriler arasındaki yakın ilişkiyi göz önünde bulundurarak Hititlerde yeraltı düşüncesinin pek çok konuda olduğu gibi Eski Mezopotamya'ya ait unsurları da içinde barındırdığını söyleyebiliriz.

Mevcut edebi belgelerin ışığında Sümerler tarafından tasavvur edilen Eski Mezopotamya'daki “Yeraltı Dünyası” inancı S. N. Kramer tarafından şu şekilde tarif edilmektedir:

“Yeraltı Dünyası genellikle devasa kozmik bir boşluk olarak algılanmaktadır; bu boşluk yeryüzünün gökyüzünün altında olmasına benzer, yeraltı da yeryüzünün altındadır –yani üç katlı bir evren tasavvurunda en alttaki katı oluşturmaktadır. Ölüler ya da en azından onların ruhları mezardan sonra herhalde oraya inmektedir. . . Ölülerin bir kayıkçı tarafından geçirildiği bir nehir olsa da, bu nehrin yeraltı ya da yeryüzü ile ilişkisi hiçbir yerde belirtilmez. Yeraltında Ereškigal'in, avlusunda oturduğu yedi kapılı bir sarayı vardır, fakat yerinin tam olarak neresi olduğu belirsizdir. Yeraltı Dünyası, özel mahiyetleriyle beraber Ereškigal ve Nergal tarafından yönetilmektedir. Bu mahiyetin içinde yedi Anunnaki, çeşitli şanssız gökyüzü tanrıları, *galle* olarak bilinen

² Bugünkü Suriye sınırları içinde yer alan, Doğu Akdeniz kıyı şehri Lazkiye'nin 5 km. içersinde Ras-Şamra höyüğü (Ras-Şamra höyüğü ve höyükte yapılan kazıların tarihi ve höyüğün stratigrafisi hakkında Yon, 2006). Ugarit şehri, tarihi varlığının son dönemleri olan yaklaşık M.Ö. 1300–1200 yıllarına ait çok sayıda çivi yazılı tablet bırakmıştır. Coğrafi konumu gereği o dönemin Anadolu ve Mezopotamya uygarlıkları hakkında çok aydınlatıcı bilgiler sunan bu tabletlere yazılan metinlerde, Sümerce, Akadça, Hurrice ya da Ugaritçe olmak üzere dört çeşit dil kullanılmıştır (Ugarit'in söz konusu dönemi için Kinal, 1975).

güvenlikçilere benzer görevliler yer almaktadır. *Galle*'ler dışında bunların hepsinin tıpkı gökyüzündeki tanrılar ve yeryüzündeki ölümlüler gibi, yiyecek, giyecek, silahlar, çeşitli tipte kaplar, mücevherler ve benzeri şeylere ihtiyaç duydukları görülmektedir. Ölümlere, yaşarken olduğu gibi bir hiyerarşi uygulanmaktadır; kuşkusuz en iyi “sandalyeler” ölü krallara ve Gılgamış ve Ur-Nammu gibi kralların ölümlerinde özel kurbanların bakımından sorumlu olan yüksek rahiplere ayrılmıştır. ...

Genelde Yeraltı Dünyası karanlık ve kasvetli olarak algılandığı halde, bunun yalnızca gün içinde böyle olduğu, geceleri güneşin oraya ışık getirdiği ve ayın son on gününde ayla bağlantılı olarak orasının aydınlık olduğu görülmektedir. ... Utu (Güneş Tanrısı) tarafından yönetilen, Nanna (Ay Tanrısı) tarafından da kesin kararın alındığı bir ölü mahkemesi vardır, eğer yargılama olumluysa, büyük olasılıkla ölü adamın ruhu mutluluk ve memnuniyetle yaşayacaktır ve ‘kalbindeki arzuların’ hepsini elde edecektir” (Kramer, 1960, 65).

Hititler, yeraltı konusunda Eski Mezopotamyalıların yukarıda belirttiğimiz yeraltı tasavvurlarına büyük ölçüde katılırlar; ancak önemli bir noktada Eski Mezopotamya’dan ayrılmaktadırlar. Eski Mezopotamya’da krallar da diğer insanlar gibi –hiyerarşi orada da devam etmekle beraber- ölüne yeraltına iner (Uruk kralı Gılgamış’ın yeraltı dünyasındaki yaşantısı ve ondan sonra ölüp yeraltına inen Ur kralı Ur-Nammu’nun Gılgamış tarafından yeraltı dünyasının kuralları ve düzeni konusunda eğitilmesi hakkında Kramer, 1960, 59–60, dn. 3 ve 4). Oysa Hitit kralları öldüklerinde gökyüzüne çıkar ve diğer tanrılarla beraber orada otururlar; sıradan insanların “ruhları” ise öldükten sonra karanlık yeraltına/kara toprağa gider. Bu kurgunun kaynağı, Hitit krallarının öldükten sonra tanrı oldukları, büyük olasılıkla da Güneş Tanrısı oldukları düşüncesi olmalıdır; sağlıklarında Hitit krallarına ^DUTUST “Güneşim” diye hitap edilmesi bu düşüncenin en güzel göstergesidir (Güterbock, 1993).

Hitit metinlerindeki yeraltı kavramı ile Eski Mezopotamya arasında başka bir ayrım, evrenin algılanışı hakkındadır. Eski Mezopotamya’da evren gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç katmanlı olarak düşünüldüğü halde Hititler evreni daha sade bir şekilde sadece gökyüzü ve yeryüzü olarak düşünmüşlerdir ki, buna göre yeraltı dünyası yeryüzünün bir parçasıdır.

Hurri kaynaklı bir yaratılış destanı olan Kumarbi Destanı (Güterbock, 1945) içinde bağımsız bir parça oluşturan Ullikummi Şarkısı bu anlayışı açıkça gözler önüne serer. Şarkının içinde yeryüzü ve gökyüzünün

bakırdan bir bıçakla ikiye ayrılmış olan bir bütün olduğundan söz edilmektedir (Güterbock, 1952, 29; Hoffner, 1990, 59; Otten-Siegelova, 1970, 38).

Hitit-Hurri tanrı-tanrıça inançlarının iç içe geçmişliğinin bir simgesi olan ve Çorum-Boğazköy'e 2 km. mesafede yer alan, açık hava tapınağı Yazılıkaya'da, o dönemin evren tasavvuru hakkında bizlere açık bir görüntü sağlayan bir örneğe rastlamak mümkün olmuştur. Gökyüzü ve yeryüzü, Yazılıkaya'nın A odasında tasvir edilmiştir (A Odası için bkz. Tablo 1). Boğa adamların taşıdığı gökyüzü ile üzerine bastıkları yeryüzü, bu eseri yaratan insanların evren hakkında düalist bir anlayışa sahip olduklarının göstergesidir. Yeryüzü hiyeroglifinin üzerinde ayakta duran iki boğa başlı adam (no. 28–29), yukarıya kaldırdıkları elleri üzerinde gökyüzü hiyeroglifini taşımaktadırlar (Alp, 2003, 27–28; Laroche, 1960, 96–97, dn. 182) (Gökyüzü hiyeroglifini taşıyıp, yeryüzü hiyeroglifine basan boğa adamların tasvirinin çizimi için bkz. Tablo 2). Ayaklarını bastıkları yer ise yeryüzü hiyeroglifi ile simgelenmiştir ki, bu aynı zamanda yeraltının simgesidir (Laroche, 1960, 109–110, no. 201).

4. Hitit Dininde Yeraltı Dünyası Nasıl Tasavvur Ediliyordu?

Yeraltı dünyasının Hititler için ne kadar olumsuz çağrışımlarla yüklü olduğu Eski Hitit dönemine ait “Tanrı Telipinu'nun kayboluşu mitosu” ile çok iyi anlaşılmaktadır. Birçok başka tanrının kayboluşuyla ilgili mitoslar da Hititli kâtipler tarafından işlenmiştir; bunların arasında Fırtına Tanrısı, Güneş Tanrısı, Tanrıça Hannahanna (isminin tekrar niteliğinden de anlaşılacağı üzere “tanrıların anası” anlamına gelmektedir ve genellikle eski tanrılar yani yeraltı tanrıları grubunda yer alır. Diğer bir söylenişi DINGIR.MAH'dır. Laroche, 1947, 73) ve çeşitli kentlerin Fırtına tanrıları da bulunmaktadır (Kaybolan tanrı mitoslarıyla ilgili Hoffner, 1990, 14–29; Gurney, 1990, 155–156; Bryce, 2003, 229–231; Dinçol, 1982, 100–101).

Kaybolan tanrı motifini işleyen mitoslar içinde Telipinu'nun kayboluşunu anlatan mitos (Hoffner, 1990, 14–20; Goetze, 1958, 86–91; Güterbock, 1959; Haas, 1994, 707–708; Kellerman, 1986; Gurney, 1990, 153–155; Hooke, 1995, 118–120; Kapelrud, 1959) bu tür mitosların en iyi korunmuş ve en çok bilinenidir ve ayrıca Hititler'e göre yeraltı dünyasının nasıl bir yer olduğu konusuna açıklık getirmektedir.

Konusu kısaca şöyledir: Tanrı Telepinu metindeki kayıptan dolayı tam olarak bilinmeyen bir nedenden kaynaklı olarak kızar ve ortadan kaybolur; onun kaybolması ile birlikte doğada da büyük bir yıkım meydana gelir, hayvanların ve doğanın bereketliliği uçup gider, bu sırada

Fırtına Tanrısı oğlu Telipinu'nun yokluğunu tanrılar toplantısında fark eder ve onun bulunması için büyük ve küçük pek çok tanrı işe koyulur, Güneş Tanrısı bu araştırma için kartalı görevlendirir, fakat kartal bu araştırmadan eli boş döner, bütün çabalardan sonra Fırtına Tanrısı, tanrıça Hannahanna'ya başvurur. Hannahanna Telipinu'yu bulması için bir arıyı görevlendirir, Fırtına Tanrısı arıyı küçümsese de sonuçta arı Telipinu'yu bulur ve onu sokup geri gelmesini sağlar; ancak arının sokması tanrıyı daha da kızdırmıştır; sonuç olarak Telipinu'nun öfkesi yatıştırılır ve onun geri dönüşü doğayı yeniden canlandırır.

Telipinu mitosunu anlatan metnin küçük bir bölümünde yeraltı dünyasına atıfta bulunmaktadır (Hoffner, 1990, 17; Goetze, 1958, 91; Gurney, 1977, 53, dn. 4; Bryce, 2003, 198, dn. 330; Vieyra, 1965, 129-130; Coşkun, 1979, 46; Oettinger, 1990, 90): Telipinu geri dönmesine rağmen, arının da sokmasıyla bütün kızgınlığı, öfkesi, küskünlüğü, gazabı yani bütün olumsuz duyguları hala üzerindedir; metnin içeriğine bakılırsa bütün bu olumsuzlukların karanlık yeryüzünün/kara toprağın içine hapis olması için bir çeşit büyü yapılır. Metinde karanlık yeryüzünün Güneş Tanrısı'nın mekânı olduğu da ayrıca belirtilir. Metne göre karanlık yeryüzünün bir kapıcısı vardır; kapıcı yedi kapıyı açıp, yedi demir sürgüyü çeker, kara toprağın altında tunçtan *palhi-* (genellikle büyük ve geniş olarak düşünülen *palhi-* kapları için Coşkun, 1979, 44-48) kazanları vardır, kapakları kurşundan, kulpları demirdendir, onların içine giren tekrar asla yukarı çıkamaz, onun içinde yok olur. Yeryüzüne felaket getirmiş olan Telipinu'ya ait bütün olumsuz duyguları bu kapların alması ve ebediyen içinde tutması için bir dua edilir³.

Burada anlatılmış olan yeraltı, yukarıda belirttiğimiz Eski Mezopotamya'daki yeraltı dünyası tanımı ile paralellik göstermektedir; yeraltı yedi kapılı korkunç bir yer olarak gösterilmekte ve Güneş Tanrısı ile ilişkisi belirtilmektedir. O dönem insanın yeraltını algılayışı ile bugün bizlerin kafasındaki cehennem kavramının birbirine paralel olduğunu söyleyebiliriz (Kur'ân-ı Kerîm'in Hicr suresi 43-44. ayetinde söz edilen cehennem, çalışmamızda ele aldığımız yeraltı dünyası

³ Telipinu mitinde sözü edilen, bütün kötülükleri içinde barındırdığına inanılan *palhi-* kapları ile Eski Yunan mitolojisindeki Pandora'nın Kutusu miti arasında bir benzerlik vardır. "Telipinu miti bu mite kaynaklık etmiştir" diyebiliriz. Pandora'nın öyküsü şöyledir: tanrılar tarafından yaratılmış ilk dişi insandır ve tanrılar ona bütün kötülük ve acıların içinde olduğu kapalı bir kutu vermişlerdir. Ona açmamasını tembihledikleri halde, kutuyu açar ve bütün acı ve kötülükler dünyaya yayılır, kutunun içinde sadece umut kalır (Hançerlioğlu, 1993, 395).

tasvirleri ile örtüşmektedir: “*bunların da hepsinin mev'idleri [gidecekleri yer] şüphesiz cehennem, onun yedi kapısı vardır*” Kur'ân-ı Kerîm, 2000, 265).

Bu durumda Hititlerin ya da Hititlerle çağdaş pek çok halkın gözünde, yeraltının bütün kötülüklerin ve olumsuz duyguların içine hapsedilebileceği bir mekân olarak düşünüldüğü açıkça ortadadır.

Aslında yeraltı, ritüel anlamda “temizlik” ve “kirlilik” karşıtlıkları içinde “kirliliğe” tekabül eder. Bütün olumsuzlukları içine çekme ve hapsedme özelliğinin yanı sıra zaten bizzat kendisi “kirli ve kötü”dür. Buradaki kirlilik daha çok mecazi bir anlam içerir, yani insanoğlu için karanlık ve kötü olan, olumsuz ve sinir bozucu olan unsurları çağrıştırır.

Peki, bu “kirli” yeraltına inmek ya da onunla bağlantı kurmak mümkün müydü? Doğal olarak yaşayan bir insanın yeraltına inmesi ancak ölmekle mümkün olabilirdi ve bir daha geriye etiyle kanıyla, canlı olarak çıkması mümkün değildi.

Eski Mezopotamya kaynaklı olan, ancak Hitit arşivinde de bir kopyası bulunmuş olan Gılgamış Destanı'nda (Ramazanoğlu, 1944; Moran, 1995), Gılgamış'ın sevgili dostu Enkidu'nun, öldükten sonra geri döndüğü ve Gılgamış'la sohbet ettiği anlatılsa da bu dönüş geçici olmuş, Enkidu tekrar yeraltına inmek zorunda kalmıştır (Kramer, 1998, 170–172) Yeraltı öyle bir yerdir ki, orasının sakinleri dışında oraya gelen her kimse tanrı ya da tanrıça bile olsa canlı kalamaz.

Bunun en güzel kanıtı “Tanrıça İnanna'nın Yeraltına İnişi” mitosunda bulunmaktadır (Kinal, 1967; Kramer, 1937; Kramer, 1960, 64–65, dn. 22 ve 24; Hooke, 1995, 21–24'. Yeraltı dünyasının hâkimi olan ablası Ereşkigal'i ziyaret etmek için yeraltına inen İnanna (İnanna'nın Akadça karşılığı İştar'dır ve Hitit Anadolu'sunda İştar'ın farklı isimlerle farklı görünüşleri vardır. Wilhelm, 1994, 51; Güterbock, 1949, 91–92; Bryce, 2003, 162–163; Akurgal, 1993, 107), her adımda bütün giysilerinden ve süslerinden sıyrılarak yeraltının derinliklerine ilerler ve orada çırılçıplak bir şekilde yeraltının yedi hâkimi Anunnaki'ler tarafından cesede dönüştürülüp çiviye asılır, ancak su tanrısı Enki'nin verdiği hayat suyu onu yaşama döndürür; bununla beraber bu yaşam, yeraltı dünyasında kendi yerini alacak bir başkasını bulana kadar sürecektir; İnanna yeraltının *galle*'leri eşliğinde yeryüzüne çıkıp kendisi için bir bedel arar ve sonunda kocası Dumuzi'de karar kılar ve onu yeraltına gönderir.

Bu mitos Eski Mezopotamya, ya da daha çok Sümer kökenli olsa da, Eski Mezopotamya kültüründen çok etkilenmiş olan Hititler için de –Telipinu mitosunda görüldüğü gibi- yeraltı dünyası hakkında benzer anlamlarla yüklüdür. Aslında bu durum bir etkilenmenin yanı sıra insanoğlunun ölüm ve hayatı algılayışındaki ortaklıkla ilişkili olmalıdır.

Metinlerin bize yansıttığı bilgilerden yola çıkarak, yeraltının sıradan ölümlünün ruhunun yaşamdan sonraki meskeni olduğunu da söyleyebiliriz (Vieyra, 1965, 129–130; Ünal, 2003, 104). Sıradan ölümlü orada, krallardan çok farklı şekilde yaşar. Eski Krallık dönemine ait Hitit çivi yazılı mitolojik konulu metinlerden birinde onların yeraltındaki yaşantısı çok kasvetli bir üslupla tasvir edilmiştir. Bu tasvir şu şekilde yapılmıştır:

“İnsanlar birbirini tanımaz. Aynı anadan doğan kız kardeşler birbirini tanımaz. Aynı babanın oğulları birbirini tanımaz. Anne kendi çocuklarını tanımaz. Çocuk kendi annesini tanımaz. (...) Güzel bir masada yemek yemezler. Güzel bir taburede yemek yemezler. Güzel bir fincandan içmezler. İyi yiyecekler yemezler. İyi içkiler içmezler. Çamur yerler. Çamurlu sular (?) içerler” (KBo 22.178 4; KUB 48.109 ii 4–8, iii 1–7; Hoffner, 1988, 191–192; Hoffner, 1990, 32–33; Ünal, 1994, 859–860; Ünal, 2003, 105; Bryce, 2003, 198).

Yeraltına geçiş, insanın bu dünyadaki varlığının sona ermesiyle birlikte kaçınılmaz ve değiştirilemez bir olguydu; Sümerce GIDIM yani “ölünün hayaleti” yeraltı dünyasının sakinleri arasındaydı ve yeraltı dünyası aynı zamanda “ölu hayaletlerinin evi” idi (Haas, 1995, 2023).

5. Hititler Yeraltı Dünyasıyla Bağlantı Kurmak İçin Neleri Niçin Yapıyorlardı?

Yaşayan insan için kendisini bekleyen korkunç son “ölmek ve yeraltına inmek” idi ve bu sondan kurtulmak için elinden gelen her şeyi yapıyordu ve ironik bir şekilde çoğu kez ölümden kurtuluşun çarelerini yeraltı güçlerine başvurmakta arıyordu. Çünkü yeraltı güçleri bütün kötü ve olumsuz durumları -bunların içinde yaşamı sekteye uğratan ve ölüme neden olan hastalıklar da vardı- içine çekiyordu. Bu güçlerin yeryüzüne inip çıkabilmelerini sağlayan bazı yerler vardı; ancak çoğunlukla onlarla bağlantı kurmak için yapay bağlantı noktaları yaratılırdı.

Doğal oyuklar ya da mağaralar, karanlık yeraltına/kara toprağa girişi sağlardı. Yeraltı dünyasına kurban edilen hayvanlar ise çukurlarda kesilirdi. Pınarlar, kaynaklar, göller yeraltı dünyası ile bağlantılıydı. Büyücü adam ya da kadın, yapay çukurlar aracılığıyla, yeraltı dünyasının

güçleri ile bağlantı kurardı; yeraltı tanrıların ritüel aktivitelere katılmak için yeraltından yukarı tırmanabilsinler diye çukurun içine bronz bir merdiven yerleştirirdi; çağrılarını duyabilsinler diye oraya bakır bir kulak da koyardı. Aynı zamanda yeryüzündeki her bir mezarın, yeraltına giden bir geçit olduğu önerilmekteydi (Haas, 1995, 2022).

Yeraltı güçleri ile bağlantı kurmak için çukurların her zaman ön planda yer alması çukurun (Hititçesi *apî*) pek çok ritüel metninde tanrı determinatifi ile anılmasına neden olmuştur. Çukur bir anlamda yeraltı dünyasına açılan kapı olduğu için, ona doğaüstü güçler yüklenmiş ve yeraltı tanrıları arasına dâhil edilmiştir.

Çukur anlamına gelen *apî* sözcüğünün, en çok Hurri kültür unsurlarının sinmiş olduğu ya da kökende Hurrice olan ritüellerde kullanıldığı tespit edilerek bu sözcüğün Hurrice bir *terminus techinus* olduğu ve bu terimin Tevrat'da adı geçen İbranice *ôb* ile tartışmaya açık bir şekilde bağlantılı olabileceği öne sürülmüştür (Hoffner, 1967, 387–389; Collins, 2002a, 225; Wilhelm, 1994, 75).

Hitit metinlerinde geçen çukur ve onun yeraltı dünyası ve ölümlerle bağlantısı Eski Yunan mitolojisine de kaynaklık etmiş görünüyor. Homeros'un *Odysseia* Destanında, *Odysseia*'nın yeraltı dünyasına inmek için çukur kazması (Homeros, *Odysseia*, XI, 25) ve çukura kurbanlar sunması Hititlerin yeraltı tanrıları ile uzlaşmak için çukurlarda gerçekleştirdikleri ritüellerle karşılaştırılabilir (Steiner, 1971, 265 vdd; Hoffner, 1967, 389 vdd; Collins, 2002a, 225 vdd).

Çukurların, yeraltı dünyası ve yeraltı güçleriyle bağlantı kurmada hizmet ettikleri en belirgin fonksiyonları şunlardır: Öncelikle *apî* “çukur” dünyalar arasında geçişi sağlayan bir kapıdır, bu kapıdan yeraltı tanrıları çağrılır ve yeraltı tanrıları kendilerine sunulan kurbanları almak için bu kapıyı kullanırlar; ayrıca çukur, ritüel kirliliğin (olumsuzluk ya da kötülüğün) yüklendiği hayvanların, içinde ya da üstünde kurban edildiği, daha sonra gömüldüğü ve böylece kirliliğin yeraltına gönderilip yok edilmesinin sağlandığı bir araç olarak kullanılırlar (Collins, 2002a, 226; Wilhelm, 1994, 75).

Maalesef arkeolojik kazılarda söz konusu çukurların izlerine rastlamak hemen hemen imkânsızdır. Çünkü bu basit çukurlar yerleşim duvarlarının dışında yer alıyor olmalıydı (Hoffner, 1967, 401).

Bu tür ritüeller tarıma açılmamış bir yerde (*dammeli pedi*), ya da yerleşim ve tarım bölgelerinden uzağa taşınmış bazı yerlerde, örneğin kaya

çıkıntılarında (^{NA4}*peruna*) nehir kenarlarında (*wappu*) kaynak ya da kuyularda (*luli-*) gerçekleştirilirdi (Beckman, 2003, 108).

Hitit metinlerinde karşımıza çıkan ve yeraltıyla bağlantı kurmak için açılan çukurlar, Şanlıurfa ili Birecik ilçesinin 15 km. güneyinde yer alan Gre Vrike kazılarında M.Ö. 3. bin yılın ilk yarısına ait tabakada bulunan kurban çukurları ile karşılaştırılabilir. Aradaki yaklaşık bin yıllık farka rağmen benzerlikler dikkat çekicidir. Bu çukurlarda hayvan kemikleri ile çeşitli adak eşyası bulunmuştur. Üstelik kurban çukurlarının pek yakınında yeraltına inen bir kanal vardır; bu kanal bir su kanalıdır ve bu kompleksin bir su kültürüyle bağlantısı vardır (Ökse, 2005).

M.Ö. 3. bin yıla ait kurban çukurlarıyla ilgili Gre Vrike’de karşımıza çıkan buluntular ilk değildir. Gaziantep ili sınırları içinde bulunan Gedikli Höyük’de de benzer kurban çukurlarına rastlanmıştır (Ökse, 2005, 1). Çukurların işlevi hakkında verdiğimiz bilgidен sonra kuşların yeraltı bağlantısına değinmek istiyoruz.

G. Wilhelm metinlerde özellikle ifade edilmediği halde özellikle kuş kurbanlarının yeraltı tanrılarına yönelik olduğunu ve kuşların bir arındırma ritüeliyle kirliliği kabul etmeye ve onu yeraltının güvenli uzaklığına hapsetmeye zorlandıklarını belirtir (Wilhelm, 1994, 74). Kuş kurbanları Hurri tarzında günden arındırma (*catharsis*) bir başka deyişle kirliliği yeraltına gönderme ritüellerine hizmet ederler (Collins, 2002b, 321).

Kuşlardan Eski Mezopotamya’da Eski Babil Dönemi’nden sonraya ait ritüel metinlerden birinde de kötülüğü önleyici özelliklerinden dolayı söz edilmektedir (Heimpel, 1987–1990, 1).

Gökteki güneşin ufuk çizgisinden yeraltına inmesi gibi, kuşların da o eşsiz kanatlarıyla güneşi izleyip yeraltına inebildiğine inanılması şaşırtıcı değildir.

4. Sonuç

Sonuç olarak Hititlerin yeraltı dünyası inancının, Eski Mezopotamya uygarlığından çok etkilenmekle birlikte, Mezopotamya ile Anadolu arasındaki bölgede yaşayan ve kültürel anlamda hâkim öge olan Hurrilerin kavrayışı altında şekillendiğini söyleyebiliriz. Hurriler, yeraltı dünyası inancı ile ilgili özgün yorumlar getirerek, yeraltı tasavvurunu zenginleştirmişlerdir. Söz konusu yorumlar ve tasavvurlar dönemin ticaret üsleri ve dünya kültürlerinin buluşma ve kaynaşma noktası olan Doğu Akdeniz limanları sayesinde batıya aktarılmış ve Eski Yunan

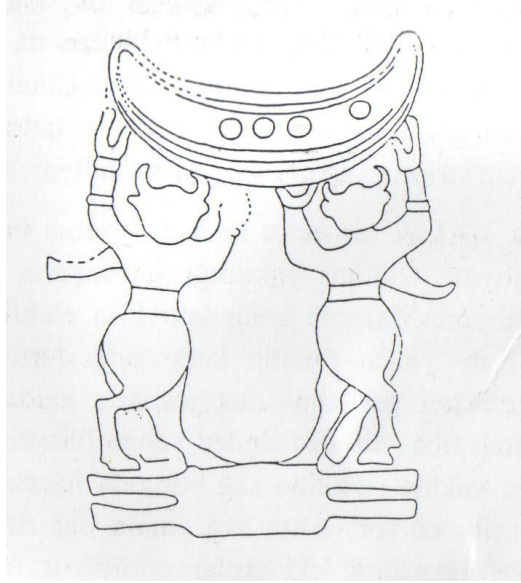
dünyasının inanç sistemi içinde de yer almıştır. Bu limanların yer aldığı coğrafya, M.Ö. 2. binyılın son çeyreğinde Hitit egemenlik sahası içinde olması yanı sıra Hurrilerin de yoğun olarak yaşadığı bölgedir.

Yeraltı Dünyası inancının çağdaş inanç sistemlerinde neye tekabül ettiği sorusuna verilebilecek en makul yanıt ise, “kirlili ve karanlık dünya”, “ölümünden sonra gidilen yer”, “ölünün defnedildiği yer”, “kara toprak” ya da en kötümser ifadeyle “cehennem”dir. Esasen Hitit metinlerinde tarif edilen yeraltı dünyası ile Kuran-ı Kerim’de karşımıza çıkan “cehennem” hakkındaki ifadeler arasındaki benzerlikler de dikkat çekicidir.

TABLolar

Tablo 1. Yazılıkaya A odasının genel görüntüsü

Tablo 2. Yazılıkaya A odasında ellerinin üzerinde gökyüzü hiyeroglifini taşıyan boğa adamlar, yeryüzü hiyeroglifi üzerine basmaktadırlar. Çizim, Alp, 2003, 28'den alınmıştır

Fatma SEVİNÇ

BİBLİYOGRAFYA

Akurgal E., (1993), *Anadolu Uygarlıkları*, İzmir.

Alp S., (2003), *Hitit Güneşi*, Ankara.

Alp S.-Erkut S.,(2002), “Hitit Kralı III. Hattuşili ile Kraliçe Puduhepa'nın Gümüş Tablet Üzerindeki Mühürleri”- “The Seals of the Hittite King Hattuşili III and the Queen Puduhepa on a Silver Tablet”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Sayı 5, 1-6.

Beckman G. M., (2003), “Opfer. A. II. Nach schriftlichen Quellen, Anatolien”, *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie 10*, Berlin. New York, 106–111.

Bryce T., (2003), *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, (çev. Müfit Günay), Ankara.

Collins B. J. (2002a), “Necromancy, Fertility and the Dark Earth: The Use of Ritual Pits in Hittite Cult”, *Magic and Ritual in the Ancient World*, P. Mirecki - Marvin Meyer (eds.), Leiden. Boston. Köln, 224–241.

_____, (2002b), “Animals in the Religions of Ancient Anatolia”, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, B. J. Collins (ed.), Leiden. Boston. Köln, 309–334.

Coşkun Y., (1979), *Boğazköy Metinlerinde Geçen Bazı Seçme Kap İsimleri*, Ankara.

Dinçol M. A., (1982), “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, İstanbul.

Goetze A., (1958), “A Hittite Myth: The Telepinus Myth”, *The Ancient Near East: An Anthology of Texts and Pictures*, J. Pritchard (ed.), Oxford, 87-91.

Gurney O. R., (1977), *Some Aspects of Hittite Religion*, London.
_____, (1990), *The Hittites*, London.

Güterbock H. G., (1945), *Kumarbi Efsanesi*, (Çev. Sedat ALP), Ankara.

_____, (1950), “Hittite Religion”, *Forgotten Religions*, ed. Vergilius Ferm, *Journal of the American Oriental Society* 78, New York, 81-109.

_____, (1952), “The Song of Ullikummi Revised Text of the Hittite Version of a Hurrian Myth”, *Journal of Cuneiform Studies VI*, New Haven, 8–42.

_____, (1959), “Gedanken über das Wesen des Gottes Telipinu”, *Festschrift Johannes Friedrich*, 207–211.

_____, (1993), “Sungod or King”, *Aspects of Art and Iconography. Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, M. J. Mellink – E. Porada – T. Özgüç (eds.), Ankara.

Haas V., (1976), “Die Unterwelts- und Jenseitsvorstellungen im hethitischen Kleinasien”, *Orientalia* 45, 197-212.

_____, (1994), *Geschichte der hethitischen Religion*, Leiden. New York. Köln.

_____, (1995), “Death and the Afterlife in Hittite Thought”, J. M. Sasson (ed.), *Civilizations of the Ancient Near East III*, 2021–2030.

Hançerlioğlu O., (1993), *Dünya İnançlar Sözlüğü: Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler*, İstanbul.

Heimpel W., (1987-1990), “Libation. : Philologisch. Mesopotamien”, *Reallexikon der Assyriologie*, Band: 7, Berlin. New York, 1–5.

Hoffner H. A., (1967), “Second millenium antecedents to the Hebrew 'ōbh”, *Journal of Biblical Literature* 86, 385-401.

_____, (1988), “A Scene in the Realm of the Dead”, *A Scientific Humanist. Studies in Memory of Abraham Sachs. S.N. Kramer Fund Occasional Publications* 9, E. Leichty, E. M. de Jong, P. Gerardi (eds.), Philadelphia, 191–199.

_____, (1990), *Hittite Myths*, Chicago.

Homeros, (1992), *Odysseia*, (Çev. A. Erhat-A. Kadir), İstanbul.

Hooke S. H., (1995), *Ortadoğu Mitolojisi: Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi Hristiyan Mitosları*, (çev. Alâeddin Şenel), Ankara.

Kapelrud A. S., (1959), “The Interrelationship Between Religion and Magic in Hittite Religion”, *Numen* 6, Oslo, 32-50.

Kellerman, G., (1986), “The Telipinu Myth Reconsidered”, *Kanişşuwar. A Tribute to Hans G. Güterbock on his seventy-fifth Birthday*, H. A. Hoffner – G. M. Beckman (eds.), Chicago, 115–125.

Kınal F., (1967), “Inanna'nın Cehenneme İnişi Efsanesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi III*, S. 4-5, Ankara, 1-21.

_____, (1975), “Ugarit Krallarının Tarihi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi VIII-XII (1970–1974)*, Ankara, 1–15.

Kramer S. N., (1937), *Inanna's Descent To the Nether World*, Paris.

_____, (1960), “Death and Nether World According to the Sumerian Literary Texts”, *Iraq* 22, London, 59–68.

_____, (1998), *Tarih Sümer'de Başlar*, (çev. Muazzez İlmiye Çığ), Ankara.

Kur'ân-ı Kerîm ve Meal-i Şerîfi, (2000), Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Tercümesi, (Hazırlayan ve Notlandıran Ertuğrul Özalp), İstanbul.

Laroche E., (1947), “Recherches sur les noms des dieux hittites”, *Revue d'Assyriologie* 41, Paris, 67-98.

_____, (1960), *Les Hieroglyphes Hittites*, Paris.

Moran W., (1995), “The Gilgamesh Epic: A Masterpiece from Ancient Mesopotamia”, *Civilizations of the Ancient Near East IV*, J. M. Sason (ed.), New York, 2327-2336.

Oettinger N., (1990), “Die ‘dunkle Erde’ im Hethitischen und Griechischen”, *Die Welt des Orients* 20/21, Göttingen, 82-98.

Otten H. - Siegelova J., (1970), “Die hethitischen Gulš-Gottheiten und die Erschaffung der Menschen”, *Archiv für Orientforschung* 23, 32-38.

Ökse, A. T., (2005), “Gre Virike: a ritual centre for Early Bronze Age rural communities on the Middle Euphrates”, *Antiquity* 79, <http://antiquity.ac.uk/ProjGall/okse/index.html>, Ankara, 1-6.

Ramazanoğlu M., (1944), *Gilgames Destanı*, Ankara.

Steiner G., (1971), “Die Unterweltsbeschwörung des Odysseus im Lichte hethitischer Texte, *Ugarit Forschungen. Internationales Jahrbuch für die Altertumskunde Syrien-Palästinas* 3, Kevelaer and Neukirchen-Vluyn, 265–283.

Ünal A., (1994), “Hethitische Mythen und Epen”, *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments III/4*, O. Kaiser (ed.), 802-865.

_____, (2003), *Hititler Devrinde Anadolu* 2, İstanbul.

Vieyra M., (1965), “Ciel et Enfers Hittites (A propos d'un ouvrage récent)”, *Revue d'assyriologie* 59, Paris, 127-130.

Wilhelm G., (1994), *The Hurrians*, (translated from German by J. Barnes), Warminster.

Yon M., (2006), *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, Winona Lake.